

***Verslag expertmeeting Beheer en gebruik van bronnen in het
bijzonder betreffende de geschiedenis van de Nederlandse
verzorgingsstaat***

**Georganiseerd door het
Kenniscentrum Historie Zorgverzekeraars,
Onderzoeksbureau Ecade
en het
Instituut voor Nederlandse Geschiedenis**

Ton Kappelhof, Danièle Rigter en Karel-Peter Comanje

**vrijdag 30 oktober 2009
VUmc-Metamedica Amsterdam**

Dit Artikel is verschenen in **TijdING**, een breed samengesteld online tijdschrift over de Nederlandse geschiedenis. **TijdING** bevat artikelen over historiografie, methodiek en allerlei thema's uit de Nederlandse geschiedenis. Veelal gaat het om voordrachten die bij een bepaalde gelegenheid zijn gehouden (nu in geschreven vorm gepubliceerd) en artikelen die elders al eens zijn verschenen. Maar ook bevat **TijdING** bijdragen die voor de eerste maal worden gepubliceerd. Meestal zullen de artikelen in meer of mindere mate verband houden met een of meer van de uitgaven of projecten van het instituut of met het werk van het instituut in het algemeen.

Deelnemers

Companje, Karel-Peter	KHZ
Dam, Bram van	ING
Ebeling, Heiko	Verbond van Verzekeraars
Engels, Marie Christine	Zelfstandig onderzoeker
Haks, Donald	ING
Hoekstra, Rik	ING
Hofman, Jack	IISG
Juch, Alice	Zelfstandig onderzoeker
Kappelhof, Ton	ING
Klaveren, Kees-Jan	UvA
Klep, Paul	Radboud Universiteit
Lankhorst, Otto	Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven
Meijman, Frans	Metamedica
Rigter, Danièle	Ecade/KHZ
Rousseeuw, Jorg	Kennislink
Schaaf, Jetse van der	DANS
Schaafsma, Murk	Onderwijs/Metamedica
Seijlhouwer, Hans	HDC VU
Snelders, Stephen	Metamedica
Tielhof, Milja van	ING
Tjalsma, Heiko	DANS
Valk, Loes van der	Eur
Vonk, Robert	KHZ

Ochtendzitting

De als expertmeeting opgezette workshop werd bijgewoond door ongeveer 25 personen, zowel historisch onderzoekers als archivariissen, verspreid over alle leeftijdsgroepen. Paul Klep (Radboud Universiteit) was verhinderd, maar de door hem geleverde presentatie werd voorgedragen door Danièle Rigter (Onderzoeksbureau Ecade en Kenniscentrum Historie Zorgverzekeraars).

Karel-Peter Companje (Kenniscentrum Historie Zorgverzekeraars) opende als voorzitter de dag met een schets van zijn ervaringen met papieren en digitale ontsluitingen, conversie van archiefstukken naar microfilm en niet-corporele vormen en met het archiefleven.

Hij vertelde dat je, als nieuwbakken historicus, je voor je onderzoek in 1980 nog uitstekend uit de voeten kon met gedrukte en handgeschreven inventarissen, kaartenbakken met indices, dtb-, admmissie- en indemniteitsregisters en andere corporele toegangen.

Vanaf 1984-1985 begon je te merken dat archiefstukken en papieren toegangen door het toenemend gebruik slechts werden. Archiefbeheerders zagen in conversie van stukken naar microfiches en microfilm een houdbare en hanteerbare oplossing voor de toenemende problemen rond ruimtegebrek, materiële verzorging en terbeschikkingstelling. Automatisering deed zijn intrede door middel van data entry: basisgegevens werden op mainframes ingetikt en verwerkt om per film of set fiches ontsluitingskenmerken en verschillende indexen mee te geven.

Geautomatiseerde gegevensverwerking werd na 1992 steeds meer op instellingsniveau toegepast. De oude ontsluitingsmiddelen en registergegevens werden vaak door vrijwilligers of WSW-ers met behulp van engelengeduld en veel tijd met databasepakketten als dBase, Cardbox, Q&A, Asksam of zelfgebouwde programma's verwerkt. Terminals en pc-schermen vervingen het papier en de kaartenbakken, vaak tot ongerief van oude stoelvaste archiefbezoekers. Automatisering van de oude zoekinstrumenten was echter de enige manier om groeiend studiezaalbezoek en ingewikkelde publieksvragen te kunnen beantwoorden. Aarzelend werd her en der begonnen om, naast microverfilming, archiefstukken te scannen voor digitaal gebruik. Dat was in deze periode nog een kwestie van experimenteren en veel geld.

De werelden van archiefbeheer, documentair informatiemanagement, ict, onderzoek en gegevensverwerking zijn sinds 2000 onherkenbaar veranderd. Kennen en herkennen de werelden van archiefbeheer en van de onderzoeker elkaar nog? In 1980 wisten studiezaalmedewerker en onderzoeker blind van elkaar wat zij wilden en zochten. Anno 2009 is dat anders. Mondiale onderzoeksverkenningen door middel van het web zijn regel geworden. Onderzoekers maken ieder op eigen wijze gebruik van de door middel van ict en het web geboden faciliteiten, waarbij de wereld van ict, div en archivisten deze middelen verschaffen.

Maar sluiten de werelden van beheer en gebruik anno 2009 voldoende op elkaar aan om de gebruiker optimale onderzoeksresultaten te verschaffen en om de beheerders een zo goed mogelijk rendement voor hun dienstverlening te leveren? Of zijn er problemen die dit belemmeren? Kunnen beide werelden elkaar de juiste vragen stellen om in deze behoeften te voorzien? Deze vragen kwamen op deze dag aan bod.

Als eerste spreker hield Ton Kappelhof (ING) een voordracht, getiteld: '[Archief- en onderzoeksgidsen: nut en noodzaak](#)'. Het ING heeft de afgelopen tien jaar zwaar ingezet op onderzoeksgidsen, maar er wordt nu intern gediscussieerd of de gidsen wel voldoende worden gebruikt en of men daarmee door moet gaan. Kosten en baten moeten tegen elkaar worden afgewogen. Een groot nadeel van gidsen is dat zij in de vakwereld niet worden beschouwd als producten van wetenschappelijk onderzoek en dus niet worden gerecenseerd en niet meetellen op publicatielijsten. Tons conclusie is dat alvorens de leiding van het ING besluit om geen gidsen meer te maken, eerst moet worden nagegaan of ze in een behoefte voorzien. Deze workshop kan mede daarvoor dienen. Mocht besloten worden weer gidsen te laten maken, dan verdient een andere aanpak de voorkeur. Deze combineert bronontsluiting met analytisch onderzoek en waardeert de bronnen meer op hun bruikbaarheid voor de onderzoeker. Kardinale bronnen krijgen een voorkeursbehandeling, marginale bronnen worden alleen vermeld in een lijst met vermelding van enkele basiskenmerken. De maker van een gids selecteert dus meer dan tot nu toe gebeurde en het kost minder tijd. Dat betekent wel dat de

onderzoeker goed moet zijn ingevoerd in het onderwerp, of anders de gelegenheid moet krijgen zich grondig in te lezen en te praten met onderzoekers die in het onderwerp geverseed zijn.

De daarop volgende discussie ging over de opleiding van historische onderzoekers in de techniek van het archiefonderzoek en de door hen gehanteerde zoekstrategieën.

Marie-Christine Engels (Nationaal Archief) meldde dat in de archiefwereld de opvatting leeft dat de institutionele benadering door de onderzoekers als te moeilijk wordt bevonden. Een aanpak waarbij meteen dossiers of stukken op tafel worden gelegd die over het onderwerp gaan, wordt als beter gezien. De site www.archieven.nl hanteert deze aanpak. Met deze site krijgt men op een vraag naar onderwerp, persoons- of plaatsnaam alle stukken uit de digitale inventarissen van de meewerkende archiefdiensten op zijn bord.

Ton Kappelhof meent dat het grote manco van deze aanpak is dat de onderzoeker overspoeld wordt met documenten, zonder dat iets wordt verteld over de context. De onderzoeker wordt het bos ingestuurd zonder te weten waar het mosterdzaadje groeit. Hij krijgt geen overzicht en losse stukken van marginaal belang worden op een lijn gesteld met grote seriële bestanden. Overigens is de site onlangs aangepast waardoor dit bezwaar al ten dele wordt ondervangen.¹

Diverse deelnemers meldden dat de historische opleiding geen aandacht besteedt aan de techniek van het archiefonderzoek en aan vaardigheden zoals het lezen van oud schrift en het omgaan met inventarissen en andere toegangen. Soms is paleografie gekoppeld aan apparaatkennis, zodat wie geen oud schrift wil leren lezen ook geen apparaat krijgt. Enkele deelnemers verklaarden met de door het ING gemaakte gidsen te werken en er goede ervaringen mee te hebben.

Onderzoek naar de ervaringen en behoeften van onderzoekers blijkt niet zo eenvoudig te zijn. Met statistieken komen we volgens Rik Hoekstra (ING) niet verder dan aantallen gebruikers en waar ze vandaan komen. Tijdrovend, maar beter zijn een-op-eengesprekken met ervaren onderzoekers.

Frans Meijman (Metamedica VUmc) constateerde dat onderzoekers anders te werk bleken te gaan dan zij vertelden. Ze gaven sociaal gewenste antwoorden op vragen, maar dat is misleidend. Loes van der Valk (Erasmus Universiteit Rotterdam) kan zich goed vinden in de door Ton Kappelhof bepleite meer selectieve benadering van archiefvormers.

Heiko Tjalsma (DANS) hield een voordracht getiteld: 'De discrepantie tussen de behoefte van de historicus en de uitgangspunten van de erfgoedinstellingen (archieven e.d.) bij het digitaliseren van grote archiefbestanden'. Ook DANS worstelt met de vraag wat de gebruiker wil en wat deze vindt van de aangeboden toegangen en databases.

Medewerkers van DANS vroegen aan onderzoeksinstellingen, voornamelijk universitaire vakgroepen, onderzoeksscholen en NWO/KNAW-onderzoeksinstellingen, naar hun behoeften. Dat leverde, naast beperkt inzicht in het gebruik van bestaande databases, vooral op dat men graag zag dat DANS het materiaal digitaliseerde dat de onderzoeker nodig had.

De behoeften lopen zover uiteen dat het voor aanbieders van toegangen moeilijk wordt om hun koers te bepalen. Vaak wordt door onderzoekers gezegd: hoe meer documenten er gedigitaliseerd worden, hoe beter. Dé modale onderzoeker bestaat niet.

Tjalsma maakt een onderscheid tussen bestanden die vanaf hun ontstaan digitaal zijn (*digital born*), papieren bestanden die gedigitaliseerd worden, en bestanden, gevormd door digitale metadata. De afgelopen twee decennia vond er een verschuiving plaats van een *problem oriented* naar een *source oriented* aanpak. Sociaal-economisch historici zijn begonnen met het aanleggen van digitale metadata, waarbij zij uitgingen van demografische of economische vraagstellingen zoals inwonertallen, prijzen en lonen.

Later namen erfgoedinstellingen zoals archiefdiensten het roer over. Hun uitgangspunt is de bron of een complex van bronnen waarvan digitalisering wenselijk wordt geacht. Zwaar weegt daarbij het gegeven of een bron veel wordt gebruikt en daarnaast of de informatiedrager kwetsbaar is. Dat betekent dat thans vooral bronnen en zeldzame of kostbare stukken die genealogen en lokaalhistorici

¹. Raadpleging van de site op 5 november 2009 leerde dat een zoekvraag kan worden verfijnd naar organisaties of naar materiaal. Wie kiest voor verfijnen naar materiaal kan kiezen tussen toegang, bibliotheek, bijzondere collecties, systematische overzichten en archiefvormers. Wie kiest voor organisaties komt uit bij de deelnemende archiefdiensten en dat zijn thans de meeste Nederlandse diensten.

nodig hebben worden gedigitaliseerd. Weinig courante archieven krijgen een lage of zelfs geen prioriteit. Dat kan wel eens heel nadelig uitpakken voor de onderzoeker, zo waarschuwt hij. Laag geprioriteerde archieven zouden buiten bereik van de onderzoeker kunnen geraken. De onderzoekswereld moet het initiatief nemen en het belang van het wetenschappelijk onderzoek beter behartigen, anders houden archiefdiensten daar geen rekening mee.

Eén van de voorgangers van DANS, het NHDA (Nederlands Historisch Data Archief), legde met royale financiële steun van NWO enkele grote en veel gebruikte databases aan zoals de Nederlandse volkstellingen 1795-1971, de nationale rekeningen en Life Courses in Context. Dit deed het NHDA in samenwerking met andere onderzoeksinstituten zoals het IISG en het CBS, maar ook met grote archiefdiensten zoals het Nationaal Archief. Ook oudere bestanden die geschreven zijn in niet meer gebruikte programmatuur, zoals de databank Dutch Atlantic Connections: WIC Data 1680-1795, worden thans opgewerkt en weer bruikbaar gemaakt.

Tijdens de discussie trok Ton Kappelhof de betooglijn van Tjalsma door. Wanneer er steeds meer archieven worden gedigitaliseerd, kunnen ze thuis worden geraadpleegd en neemt het bezoek aan studiezalen af, wat er weer toe zal leiden - zoals nu al bij enkele kleinere perifere archiefdiensten is gebeurd - dat de openingstijden zullen worden beperkt of dat studiezalen zelfs helemaal dicht gaan. Hij deed de suggestie om de weinig gebruikte niet-courante archieven op één plaats in het land te concentreren, zodat zij toegankelijk blijven.²

Dit ligt in de lijn van het pleidooi, onlangs gehouden door Martin Berendse, directeur van het Nationaal Archief en adviseur van de minister voor archiefzaken,³ voor meer samenwerking tussen archiefdiensten, met name op digitaal gebied. Dat belooft echter een moeilijk begaanbare weg te worden, want archiefdiensten praten wel graag over samenwerken, maar in de praktijk komt er heel weinig van terecht. Tjalsma meent dat het maar de vraag is of digitaliseren van archieven leidt tot dalende aantallen studiezaalbezoekers. Wanneer bronnen op internet te zien zijn, kan dat nieuwe vraag naar niet gedigitaliseerde documenten uitlokken en dus een tegenstroom van mensen naar studiezalen opwekken.

Jacques Hofman (IISG) vertelt dat het IISG ook diverse projecten onderhanden heeft waarbij archieven worden gedigitaliseerd. Ook bij het IISG wordt ervaren dat het moeilijk is de behoeften van onderzoekers in kaart te brengen omdat de variatie in bestudeerde onderwerpen zo groot is. Bij het IISG wordt niet overwogen de studiezaal te sluiten.

Daniële Rigter vroeg zich af of een historicus er mee kan volstaan alleen de digitale versie van een bron te bestuderen. Hans Seijlhouwer (HDC VU) merkt op dat informatie bij digitalisering soms verdwijnt. Rigter wil toch graag het oorspronkelijke materiaal zien, zelfs als dit helemaal niet ontsloten is. Gemeld wordt dat wanneer bestanden met geld van het programma Metamorfoze gedigitaliseerd worden, het origineel contractueel niet meer beschikbaar mag worden gesteld. Heiko Ebeling (Verbond van Verzekeraars) stelt dat bij goede document managing systemen (DMS) de authenticiteit van de bron is gewaarborgd en dus geen probleem is. Hij waarschuwt wel dat de redenen die worden opgeschreven als motief voor een besluit, vaak niet de werkelijke reden zijn en de echte motieven bewust niet op schrift worden gesteld. De onderzoeker moet hier wel op verdacht zijn en proberen door middel van interviews met betrokkenen de werkelijke gang van zaken te achterhalen.

Daniële Rigter presenteerde een door Paul Klep geschreven voordracht: 'Samenwerking tussen onderzoekers en archivariissen bij het maken van toegangen op archieven'. Het maatschappelijk belang van de toegankelijkheid van informatie wordt sinds het uitbreken van de kredietcrisis alom

². Symptomatisch voor het denken in de archiefwereld is het volgende citaat uit de inleiding op een artikel in het Nederlands Archiefblad van oktober 2009: 'Er komen steeds minder mensen naar het archief. In de toekomst zal dat aantal nog verder gaan dalen. [...] Onze potentiële archiefbezoekers bevinden zich op het internet, in de verschillende fora en websites over genealogie. Daar moeten we ze dus zoeken.' ('Communities aan het werk. Tilburgse internetprojecten 'Geboren in 1809' en 'De Charterbank', p. 8). Een dergelijke suggestie werd ook gedaan door de algemene rijksarchivaris Martin Berendse in: *Het archief als open source. Over het recht op informatie, openbaarheid van bestuur en digitale toegankelijkheid* (Ketelaar-lezing gehouden op 8 oktober 2009; Nationaal Archief 2009) 34.

³. Deze functie van adviseur wordt ook wel algemeen rijksarchivaris genoemd. Daarnaast is er de Raad voor Cultuur.

onderschreven. Organisaties die archieven beheren, hebben bij het toegankelijk maken van informatie een belangrijke taak. De afgelopen jaren hebben de archiefbeheerders, onder andere door middel van internet, de deuren geopend voor het publiek. Dit publiek bestaat uit een divers gezelschap dat in mindere of meerdere mate bekend is met het doen van het historisch onderzoek. Het is tijd voor een evaluatie en voor suggesties die de band tussen beheerders en gebruikers kunnen versterken.

Klassieke inventarissen zijn via zoekmachines maar beperkt toegankelijk. Alles staat of valt met de beschrijving en/of de geboden links naar de informatie betreffende de archiefstukken. De gebruiker zou ook geholpen zijn met informatie over de opbouw van een klassieke inventaris. Deze informatie zou bij ieder zoekresultaat aangeboden moeten worden. Dit kan door middel van een link die is opgenomen in de standaardopmaak van de webpagina die de zoekresultaten toont.

Informatie die via zoekmachines boven water komt, moet getoond worden in de context van de hele inventaris of, als dit niet kan, dan moet die context nader worden toegelicht. Inventarissen die gemaakt worden op basis van de RIO's en de BSD's bevatten minder informatie dan de klassieke inventarissen en behoeven dus nadere duiding en toelichting en/of zelfs nadere bewerking. Informatie over bijvoorbeeld beeld- en geluidsfragmenten, die vaak uit het oorspronkelijke archief worden gelicht, zou gelinkt kunnen worden naar aanverwante informatie.

Het aanbrengen van links tussen de verschillende via internet beschikbare bronnen kan het dubbel bewaren van informatie overbodig maken. Stukken die vermenigvuldigd zijn en die gebruikt werden door verschillende archiefvormers, hoeven dan slechts op een beperkt aantal plaatsen te worden bewaard.

Broncommentaren (en onderzoeksgidsen) zijn bedoeld als instrumenten ter verbetering van de relatie tussen archiefbeheer en -gebruik. Links tussen broncommentaren, die voor het internet toegankelijk zijn gemaakt door het ING, en archiefinventarissen bevorderen zorgvuldig archiefgebruik. Ditzelfde geldt voor het aanbrengen van links tussen de databank Informatieverzoeken, tevens beschikbaar gemaakt door het ING, en archiefinventarissen.

In algemene zin bevordert het plaatsen van archiefinformatie in een bredere context het duurzame beheer van archieven. Erfgoedinstellingen zoals bibliotheken en archieven functioneren als informatiemakelaars.

Tijdens de discussie kwam het bekende probleem van het onderhoud, zowel technisch als inhoudelijk, van gidsen en andere toegangen aan de orde. Digitale bestanden kunnen gemakkelijk worden gewijzigd, maar er zijn en blijven mensen voor nodig die bovendien goed moeten zijn ingevoerd. Het is dus een kwestie van geld. Op het ING speelt daarnaast ook, dat wanneer alle gepubliceerde toegangen periodiek zouden moeten worden onderhouden, dit steeds meer tijd opslokt. Dit gaat ten koste van nieuwe projecten.

Donald Haks (directeur ING) zegt dat het ondoenlijk is alle afgesloten projecten van dag tot dag bij te houden, maar dat het wel mogelijk is gidsen eens in de zoveel jaar gedeeltelijk te herzien waardoor zij bij de tijd blijven.

Heiko Ebeling pleit voor interactief werken, dat wil zeggen dat gebruikers verbeteringen en aanvullingen aanbrengen wat tijd uitspaart. Denk aan de aanpak van de wikipedia's.

Middagzitting

De voordracht van Marie-Christine Engels (Nationaal Archief) droeg als titel 'Toegankelijkheid: impressies vanuit de studiezaal'. De voorzitter benadrukte dat zij haar persoonlijke mening weergaf en niet het standpunt van het Nationaal Archief.

Zij wordt in de door wetenschappers druk bezochte studiezaal van het Nationaal Archief voortdurend geconfronteerd met divers zoekgedrag. Ook heeft ze de indruk dat er in archiefkringen wel veel over, maar weinig met onderzoekers wordt gesproken over de wijze waarop zij werken en wat zij zouden willen. Het zou goed zijn als de makers van toegangen meer wisten over de verschillende manieren waarop onderzoekers te werk gaan. Haar indruk is dat er tijdens de opleiding van toekomstige onderzoekers ook weinig aandacht is voor de techniek van het onderzoek in archieven en manuscripten. Zij kreeg er tijdens haar studie in elk geval nauwelijks iets over te horen. De systematische catalogus in een bibliotheek kwam wel aan bod. Engels heeft veel geleerd van het door

Umberto Eco geschreven boek *Hoe schrijf ik mijn afstudeerscriptie?* Eco stelt nadrukkelijk dat wanneer de archivaris of bibliothecaris een bestand ontsluit hij subjectief is, hoezeer hij dat ook probeert te vermijden. Beginnende gebruikers zullen moeten leren dat in de klassieke inventaris grote series als notulen, rekeningen of brieven in de inventaris doorgaans niet op onderwerp worden ontsloten, maar vaak op datum. In archiefkringen oriënteert men zich op een web 3.0, dat semantisch te werk gaat en waarmee men ook kan zoeken op begrippen in plaats van alleen op trefwoorden.

Tijdens de discussie, die ook al plaatsvond tijdens de voordracht (wat ook de bedoeling was), merkt Frans Meijman op dat het ING en andere makers van toegangen halffabricaten maken en dat zij daar vooral mee door moeten gaan. Het publiek denkt nogal eens dat het woord toegang duidt op de stukken zelf. Veel archivariissen zijn ervan overtuigd dat de nu in zwang zijnde toegangen te moeilijk zijn voor het publiek, maar hier speelt ook mee dat de archiefwereld zich sterk richt op nieuwe publieksgroepen zoals ‘ondiepe gravers’ en ‘grasduiners’. Deze staan heel onwennig tegenover het woord archief en menen vaak dat het antwoord op hun vraag klaar ligt. Nog niet goed doordachte vraagstellingen zoals *wat is er in het Nationaal Archief te vinden over ‘nation branding’?* zijn zelfs voor ervaren archivariissen heel moeilijk te koppelen aan bepaalde archiefstukken.⁴ Er wordt heel veel gezocht met Google en veel studenten vinden dat wat niet op Google te vinden is, ‘dus’ niet bestaat. Karel-Peter Companje vroeg zich af of Google een vloek of een zegen is. Hij opteerde zelf voor het eerste. Marie-Christine Engels merkte op dat een onderzoek, uitgevoerd door het museum Tate Modern in Londen, uitwees dat het beleid te veel was gericht op bezoekers die men graag naar het museum wilde hebben en dat de vaste klanten en het traditionele publiek werden verwaarloosd. Besloten is toen het beleid aan te passen. In Nederland zouden archivariissen, zo vinden velen, daar ook eens over na moeten denken.

Otto Lankhorst (Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven) meldde dat bibliotheken al lang werken met een thesaurus, de GOO (Gemeenschappelijke Onderwerps Ontsluiting) genaamd, maar die staat op de helling, omdat men vindt dat het systeem te duur is en te weinig wordt gebruikt. Henk van Voorbij (Koninklijke Bibliotheek) deed daar in 1997 al onderzoek naar en publiceerde er ook nadien nog over.⁵ Engels pleit voor een vak mediawijsheid op middelbare scholen.

Loes van der Valk (Erasmus Universiteit Rotterdam) sprak over ‘Ervaringen vanuit onderwijs en gebruik’. Haar ervaring is dat, ofschoon de studenten tegenwoordig weinig tijd krijgen voor archiefonderzoek, nog redelijk veel scripties zijn gebaseerd op archiefbronnen. Het lukt nog altijd, als de docent dat wil, om studenten naar een archief te zenden. Zij wijst studenten de weg voordat zij naar een archief toe gaan. Studenten vinden dit soort onderzoek wel wat lastig, maar toch renderend. Het blijkt dat ze vaak verder worden geholpen door het personeel van de studiezaal. Een nieuw probleem is dat studenten niet meer gewend zijn om handschriften, ook niet uit de negentiende eeuw, te lezen. De negentiende-eeuwse grote verbaalarchieven van departementen en andere overheidsorganisaties blijven een moeilijk toegankelijke bron. In archieven als dat van de Algemene Staatssecretarie zit ontzaglijk veel interessant materiaal dat menigeen er niet verwacht aan te treffen. De toegang verloopt via de index en andere hulpmiddelen, maar het oogt aan de buitenzijde als een *black box*.⁶ Zij signaleert ook een behoefte aan weetjes, zoals wat de kleuren blauw en rood in departementale beleidsstukken betekenen. Tijdens de discussie wordt medegedeeld dat de kanttekeningen van een minister met blauw en die van de secretaris-generaal met rood zijn geschreven.⁷ Er zijn ook *onbekende* archieven, zoals de wetsdossiers, die soms uitkomst bieden.

Tijdens de discussie werd nog gevraagd of publicatie van de trefwoorden, waarmee de indices op de departementale archieven van voor ca. 1950 werken, vergezeld van een uitleg over het systeem en hoe

⁴. Zoeken op de term ‘nation branding’ in archieven.nl leverde op 5 november 2009 geen treffers op, zoeken op de enigszins verwante term ‘nationalisme’ niet meer dan 35.

⁵. Vriendelijke mededeling van Otto Lankhorst 9 november 2009.

⁶. Een goede toegang, die dit probleem echter ook niet kan verhelpen, is: F.J.M. Otten, *Gids voor de archieven van de ministeries en de Hoge Colleges van Staat 1813-1940* (Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Den Haag 2004). De gids wacht nog op digitalisering.

⁷. Anders dan tijdens de workshop per ongeluk is gezegd.

de indexmakers ermee omsprongen, wellicht een steun in de rug gaf. Op het ING wordt daar namelijk al enige tijd over gedacht en gepraat. Loes en anderen reageren daar instemmend op. Frans Meijman vindt dat het zoeken in archieven lijkt op leren zwemmen. Droogzwemmen moet, liefst na niet al te lange tijd, worden gevolgd door natzwemmen. Daniële Rigter wijst er op dat in het lager- en middelbaar onderwijs het gebruik van bronnen wordt gestimuleerd. De aandacht voor gedrukte bronnen is op de PABO's echter minimaal. Een aantal erfgoedinstellingen en organisaties zoals Anno en Kennisnet spelen daar op in door het aanbieden van lespakketten. Murk Dijkstra, sinds lang werkzaam in het onderwijs, vindt dat de kwaliteit van de digitale lespakketten is afgenomen. Wat de uitgeverijen in de jaren tachtig op de markt brachten was, anders dan nu, bewerkt archiefmateriaal. Op een vraag van Milja van Tielhof (ING) wie van de aanwezigen de onderzoeksgidsen gebruikt, wordt door enkelen positief geantwoord. Stephen Snelders (Metamedica) heeft echter ervaren dat het gezochte document toch altijd weer ergens anders zit.

Robert Vonk (Kenniscentrum Historie Zorgverzekeraars) sprak over 'De wereld van beheer door de gebruiker gezien'. Hij onderscheidt openbare, semiopenbare en particuliere archieven. Ze hebben allen hun sterke en zwakke kanten. Openbare archieven zijn bijvoorbeeld goed toegankelijk, maar hanteren soms strenge regels en gaan daar niet erg flexibel mee om. Ze zijn open voor iedereen, er zijn weinig drempels. Bij particuliere archieven wordt je vaak gezien als een pottenkijker en je bent er, zeker in het begin, niet welkom. Wanneer het wantrouwen eenmaal weggeëbd is, is het er prettig werken. Beheerders van semiopenbare archieven zijn niet voorbereid op de komst van een onderzoeker, maar vinden het wel reuze fijn dat je belangstelling toont voor de geschiedenis van hun organisatie. Onder de semiopenbare archieven vallen ook voor zijn onderzoeksobject, de geschiedenis van de particuliere ziektekostenverzekeraars in Nederland, kardinale actoren zoals het opgeheven COTG (Centraal Orgaan Tarieven Gezondheidszorg) waarvan het archief berust bij de NZa (Nederlandse Zorg Autoriteit). Voor een beter inzicht in welke particuliere archieven er nu eigenlijk zijn, is een goed register nodig. Vonk vindt dat het eenvoudiger moet worden om particuliere archieven ergens anders onder te brengen. Opslaan alleen is echt niet voldoende.

De discussie spitste zich toe op de kosten van het voor onderzoek toegankelijk maken van particuliere archieven. Heiko Ebeling heeft daar een zwaar hoofd in. Commerciële bedrijven zien dat niet als een kerntaak van het bedrijf en zullen daar dus niet gauw geld in steken. Robert denkt dat particuliere bedrijven best te overreden zijn om te betalen. Jacques Hofman ziet daar een mooi project in, Heiko Ebeling daarentegen vindt dat bedrijven die hun archief niet weggooien, daarvoor niet gestraft mogen worden met de morele plicht ze dan ook maar toegankelijk te maken. Tijdens de discussie meldt Jacques Hofman dat er al enige tijd over een nieuw register van particuliere archieven wordt gedacht en gesproken, maar dat de financiering het struikelblok is. Ton Kappelhof suggereert om binnen de begrotingen van archiefdiensten middelen te verschuiven van presentatie en communicatie naar ontsluiting. Aan presentatie wordt wel heel veel geld besteed en het is vraag of dat niet een tandje minder kan. Het oude, door mevrouw De Booy aangelegde Centraal Register Particuliere Archieven is sedert lang niet bijgehouden en bovendien niet digitaal.

Afsluiting

Tijdens deze dag zijn de werelden van archiefbeheer en archiefgebruik op verschillende manieren belicht en met elkaar in contact gebracht:

- vanuit de ervaringen van onderzoekers
- de vragen van de ontwerpers van toegangen zoals onderzoeksgidsen en de problemen en oplossingen bij het maken van toegangen als inventarissen
- de ervaringen en observaties van studiezaalmedewerkers met en over zoekgedrag van het publiek
- de discrepanties tussen de behoefte van de historicus en de uitgangspunten van erfgoedinstellingen bij grote digitaliseringsprojecten
- de ervaringen met archieven vanuit onderwijs en gebruik

Een van de belangrijkste conclusies is dat de beheerswereld nog steeds aanbodgeoriënteerd werkt. Men wil wel graag vraaggeoriënteerd werken, maar dat lukt niet. Archieven en andere erfgoedcentra

weten namelijk vaak nauwelijks of niet hoe de gebruiker omgaat met toegangen als onderzoeksgidsen en inventarissen, zowel de klassieke als de nieuwere institutionele toegangen. Zij weten dus ook niet of de middelen, besteed aan de vervaardiging van deze toegangen, wel renderen. Een kwestie, die ook bij de oude inventarissystemen bestond zoals bij toegangen op de negentiende eeuwse verbaalarchieven. Toegangen lijken vaak op *black boxes* waarbij de leverancier niet weet wat de gebruiker er mee doet, terwijl de gebruiker veel ervaring moet hebben om de waarde van de bron te onderkennen. Archiefgebruik is een discipline die in de historische opleiding niet structureel wordt aangeboden, noch verplicht is.

De digitalisering van toegangen en beschikbaarstelling op internet kan efficiënt onderzoek mogelijk te maken, maar is nu nog een variant op de Gordiaanse knoop en heeft soms een *overkill* aan informatie tot resultaat. Er is nog een lange weg te gaan voor er vervanging komt voor de oude zekerheden van papieren registers en er kwalitatief goede, gesorteerde informatie op queries wordt aangeboden in plaats van de Googlebrij. Het is ook van belang dat archiefgebruikers weten hoe zoekmachines werken. Spelen populariteit en commercie bij deze wijze van ontsluiting een doorslaggevende rol of wordt de relevantie van treffers op andere gronden bepaald. Zijn zoekmachines goed in staat wetenschappelijke bronnen te vinden? Samenwerking tussen overheids- en particuliere archiefinstellingen voor onderzoek naar gebruikersbehoeften en het opstellen van informatieprofielen van de verschillende doelgroepen (onderwijs, wetenschappelijke onderzoekers in verschillende disciplines, amateur-historici, journalisten en genealogen) is de meest aangewezen manier om de werelden van beheer en gebruik bij elkaar te brengen.

Hopelijk is dat mogelijk, want samenwerking van overheids- en particuliere archieven voor gemeenschappelijke belangenbehartiging lijkt moeizaam, zoals blijkt uit ervaringen met de stichting Brain en het ontbreken van een deugdelijke centrale registratie van particuliere archieven. Particuliere archieven worden als erfgoedcollecties door veel overheidsarchieven als het befaamde korreltje zout beschouwd. Wellicht is het daarom een goede insteek om over deze problemen een volgende expertmeeting te organiseren.